

molnár gusztáv szövegek értelme

Mivel szerettem volna elkerülni, hogy ezen a találkozáson kizárólag a szövegekről essék szó, úgy gondoltam, helyesebb, ha bemutatom magát a szöveget, mégpedig mozgásában, ahogy fokozatosan eltér eszközfunkciójától, állandó eltérítettségében önmagára irányulva lemond az igazság és a jószág szentséges szankcióiról. A kiindulópont Antonio Gramsci (*Szöveg 1*), akinek elméleti hagyatékában — mint Radnóti Sándor írja a *Híd*-ben megjelent jelentős tanulmányában (*Híd*, 1977. 3.) — „ma fölismerhetjük a nagy törekvést a szocializmus szekularizálására“. A Gramsci-idézethez fűzött megjegyzések (*Szöveg 2*) egyetlen kérdést tartalmaznak: ha az önmagához visszatérített szöveg nem ismer el semmiféle külső szankciót, miért tekintünk mi önmagunkat továbbra is biztosított jószágaink pusztá kimondóinak? Az igazság ilyen res cauta (biztosított jószág), és ahogy *tudni* kezdjük (nem azt, hogy mi az igazság, hanem azt: mi maga az igazság, miféle jelentésszerkezet), felfedezhetjük, hogyan tűnik el benne a több szólamú kommunikáció, és válik közvetlenül (el-) és kisajátíthatóvá, a hatalmi jelentésaffirmáció közegévé. Ha nem tudatként, hanem szöveggként fogjuk fel önmagunkat (*Szöveg 3*), nemcsak az individualitást, hanem a tudat közvetlen jelentésségében megrogzított, hatalmilag fenntartott kollektivitást is képesek leszünk transzcendálni.* A transzcenzus előfeltétele az igazság feltárló titka: a tudat a hatalmi jelentésaffirmáció közege, amelyben kimondanak bennünket. Ezzel szembefordulva nem az *emberi helyzettel* fordulunk szembe, hanem az *imposture totalitaire*-rel. A kettő közti résben íródik („helyezkedik el“) a szöveg.

* A szövegben működő társadalomelméleti kategóriák (pl. egynemű és megosztott jelentés-hatalmi formációk) megértéséhez l. Molnár Gusztáv: Az elmélet küszöbén. Bukarest, 1976. 132–137.

1. Mussolini börtönében ülve írja Gramsci: „Az emberek hajlamosak arra, hogy az egyén és szervezet viszonyát valamiféle dualizmusként fogják fel. [...] Az egyén elvárja, hogy a szervezet akkor is cselekedjék, ha ő maga tétlen marad [...] látva, hogy be nem avatkozása ellenére valami mégiscsak történik, hajlamos azt gondolni, hogy van az egyének felett egy képzeletbeli entitás, a kollektív szervezet absztrakciója, egyfajta autonóm istenség, amely nem konkrét fejekkel gondolkodik, de mégiscsak gondolkodik, nem meghatározott emberi lábakon mozog, de mégiscsak mozog stb.“

„Meg kell vizsgálni — írja Gramsci ugyanott önmagát későbbi tennivalóira emlékeztetve —, vajon ez a rendkívül elterjedt gondolkodásmód nem a katolikus transzcendencia és a régi paternalista rendszerek maradványa-e“, minthogy „közös vonása ez egy sor szervezetnek, az államnak, a nemzetnek, a politikai pártoknak stb.“*

2. Az egyneműségben érzékelhetővé váló transzcendentalitás arra figyelmeztet bennünket, hogy az elmélet nagy tévedése volt a tiszta társadalmiság külön, meghatározó entitásként való megrögzítése, az a kísérlet, hogy a közvetítettséget az elmélet ideológiai discours-jában közvetlenné tegyék, hogy ne csak az alap, hanem a hatóok funkciójával ruházzák fel.

Az egynemű jelentés-hatalmi rendszerekben ugyanis immár nem egy olyan elmélet iránt mutatkozik szükséglet, mely a rejtett közvetítettséget (a tiszta társadalmiságot) a lét közvetlenségévé megrögzített társadalmiság (a tudat) jelentésvilágával szemben, azt transzcendálva fogalmazza meg. Amit a megosztott jelentés-hatalmi rendszerekben kidolgozott elmélet keresett — a mindennapi élet közönségessége által elfedett tiszta társadalmi létezés —, az az egynemű jelentés-hatalmi rendszerek emberét mondhatni szükségszerűen meghatározza. Itt az elmélet tehát, úgy tűnik, nem törekedhet arra, hogy a transzcenzus révén megláttassa a szubjektív (tudatos) cselekvés körét meghatározó, de a cselekvés által elfedett, tiszta társadalmi viszonyokat, hiszen ezekben a struktúrákban a tudat eleve — és pedig hatalmilag — determinált.

Mármost épp ez a sajátos helyzet indíthat bennünket arra, hogy az elmélet által keresett meghatározottságot ne két különálló, egymástól függetlenül megrögzített entitás összefüggéseként fogjuk fel. Annak felismerése, hogy elméletileg nincs külön létezés (tiszta társadalmiság) és külön lét (tudat), s főként, hogy nincs egyik a másik előtt, tulajdonképpen gyakorlati felismerés. Annak gyakorlati felismerését jelenti, hogy az egyik — mint hatalom, illetve mint cselekvés — mindig a másik előtt van. Előtt és után elméletileg nem létezik, de ezt az elméleti nemlétezést a megosztott jelentés-hatalmi rendszerekben a szubjektív cselekvés, az egyneműekben pedig a hatalom primátusa fedi el. Az elmélet alapvető funkciója tehát mindkét formációban az, hogy felfedje és aktivizálja az egymásutániság által elfojtott felszabadító egyidejűséget. Minthogy a fenti Gramsci-idézet világosan az egynemű struktúrára vonatkozik, maradjunk most ennél a formációnál.

Az egynemű jelentés-hatalmi formációban a szó szoros értelmében vett cselekvésről nem beszélhetünk: a cselekvés itt tulajdonképpen végrehajtás. Hogyan lehetséges ez? Úgy, hogy a hatalom itt mindig a cselekvés előtt konstituálódik és fogalmazódik meg, mint az ún. „anyagi termelési viszonyok“ primátusa „az ideológiai társadalmi viszonyokkal“ szemben (Lenin). Az „anyagi termelési viszonyok“ fő jellegzetessége, hogy „nem a tudat által közvetítettek, hogy »alakot öltenek anélkül, hogy áthaladnának az emberi tudaton«.“** Ezeknek a *nem* emberi

* A *Börtönűzetek* (Quaderni del carcere. Torino, 1975) kötetében közölt írásokat Gramsci 1929 és 1934 között vetette papírra egyszemélyes börtöncellájában. Mint írja, „ideiglenes, emlékeztető jellegű“ feljegyzésekről van szó, melyeket később összefüggő tanulmányokban fejtett volna ki. Az egyik ilyen tanulmány címe *Il moderno Principe* (Az új Fejedelem) lett volna. E már soha-meg-nem-írható szöveg mozaikdarabjai jelentek most magyarul (Az új Fejedelem. Jegyzetek Machiavellihez. Budapest, 1977. Bethlen János fordítása). Ebből való a fenti idézet (311—312).

** Alan Hunt: Lenin and Sociology. The Social Review, 1976. 2. Belső idézet Lenin: Kik azok a népbáratok?

tudat által közvetített *anyag*i viszonyoknak a rendkívülisége abból adódik, hogy mindamellett *megfogalmazható jelentésük* van. Minden olyan jelentés, amely nem a formális tudat által közvetített, közvetlenül létező, még mielőtt a cselekvés tudatos motívumaként a „széles néptömegek” elsajátítanak. Itt tehát nem lehet szó megosztottságról (annak egészen más a szerkezete), hanem csak rétegzettségről.

A kettő közötti különbséget már az is eléggé világosan jelzi, hogy az utóbbit, pontosabban a rétegzettség egy bizonyos alapformájának a szerkezetét magán a „tudaton” belül feltárhatjuk, illetve elemezhetjük (lásd az öntudat nélküli tudat kérdését a középkorban: *Az elmélet küszöbén*, 106—129.), ami azt jelenti, hogy a jelentésség (és tegyük hozzá: a hatalom) szempontjából a rétegzettség a leghatározottabban egynemű és osztatlan marad. Persze az egyneműségeen belüli rétegzettség ellentmondása csak a hitben (az önadottságától megfosztott tudatban) tűnik el — a szubjektum számára. Bár a Más felfoghatatlan (ez az a pont, amikor a hatalmat mint transzcendenst érzékeljük) — jelentése van, és ez a jelentés csak a misztikum közvetlenségében hozzáférhető, azon az áron persze, hogy az alany feladja önazonosságát. Nem pusztán öntudat nélküli tudatról van tehát szó, hanem öntudatát feladó tudatról, melyet a hanyatlásában egyre leplezetlenebbül represszívú váló hatalom Mássága, vagyis közönségessége minden reális alternatíva hiányában az öntudat közvetlenségét transzcendáló feltétlen jelentésség váltásztására kényszerít. Az alanynak ez az egyedüli lehetősége leplezetlen Másságának önmagát kinyilatkoztató istenként való elfogadására, hiszen úgy tűnik, hogy ezzel az aktív önfeladással szemben csak a passzív végrehajtás rabszolga-funkcióját tölthetné be.

Ha az egynemű hatalom Mássága feltárulkozik — azonnal megfogalmazódik a hatalom *mint olyan* felszámolásának és túllépésének igénye, és meghirdettetik e túllépés *biztos* eljövetele, az abszolút radikalizmus mint végső kísérlet a szó szoros értelmében elviselhetetlenné váló helyzet cselekvő elsajátítására. De ez csak a rétegzettség szubjektív vállalása, azaz elfedése, elmisztifikálása. E rétegzettség valójában, vagyis az elmélet számára a jelentés-hatalmi *viszonyok*, nem pedig a szubjektív tudat belső rétegzettsége. A Másság a „nem az emberi tudat által közvetített” létigazságok, jelentésaffirmációk korpusza révén a tudati közvetítettség legrafináltabb formáját, a hitet is mellőzheti. Minthogy ez a szféra eleve transzcendálja a szubjektív tudatot, az a Másságot csak közvetlenként — mint kinyilatkoztató igazságot és érvényesülő hatalmat — képes felfogni. Ennek helye (à lieu de l'Autre) ezzel eltűnik, s így korlátlan, totális bensőségként létezik. Az önmagán túllépő tudat konkrét utópiájaként felfogott hit tehát a szubjektivitás kísértete csupán, mely „kiszáll” a hatalmi ideológia korpuszába integrált tudatból, és megfoghatatlan látszatként bolyong a hatalmi bensőség változatlan fennállóságában. Az így értelmezett misztikum mindig az integrált tudat bolygó, „testtelen” szubjektivitása, vagyis az integráció, pontosabban az integráltság által meghatározott, végtermék tehát, nem pedig egy új, radikálisan új világ előhírnöke. Pontosabban, amennyiben végtermék, egyúttal előhírnök is — de csupán *malgré lui*.

3. Mit jelent ez? Azt, hogy ha egyszer szembefordulok az esztétikai radikalizmussal — ami tiszta tökéletes passzivitás (lásd *Az elmélet küszöbén* című kötetben megjelent Pascal-esszét, a két Kafka-esszét, és a *Szövegek és körülmények*ben megjelent esszémet a tragikum- és filozofikumról), ha szembefordulok a nagybetűs Teória bűvöletével, az elméleti radikalizmussal — ami tiszta, tökéletes konformizmus, mert a világhoz való esztétikai viszonyulás tetetelenségét a reálisan lehetséges technikai, technisch-praktisch cselekvés utálatosságával egészíti ki (lásd a *Naplójegyzetek* bizonyos részleteit, a Breterhez írt levélnek főleg a kritikai szempontok megfogalmazásán túli, a teoreticizmust pozitíve megközelítő laposságait), ha tehát a gyakorlati radikalizmust tartom szem előtt (amihez bizonyos támpontokat nyújthat a kötet címadó tanulmánya és főként a hozzácsatolt néhányoldalas jegyzet), akkor a legnagyobb, a végső kísértéssel is le kell számolnom, az ún. filozófiai vagy etikai radikalizmus kísértésével. A filozófus, „a dolgok »lényegének«

szóvivője“, „a túlvilág telefonja“, „Isten hasbeszélője“ — ahogy Nietzsche a maga kiméretlen zsenialitásával megnevezte — mint forradalmár csak a „pereat mundus, fiat philosophia“ radikális kretenizmusát produkálhatja. „Vesszen a világ, legyen filozófia!“ — és lön, kedves barátaim, mindig, az örökkévalóság óta mindig: lön. A gyakorlati radikalizmus azt jelenti, hogy a dezintegrálódó *refoulement* végső cselének, az értékek szubsztancialitásába vetett hitnek, az igazság aszketikus vágyának sem esünk áldozatul, mert az igazság, amit a *Bestehende Umwelt* szemében megfogalmazunk, minden univerzalitása ellenére, eleve, igazságjellegénél fogva részleges, determinált, az elfojtás igazsága, s ha meg is álmodunk hozzá egy világot, az csak a korlátozottság totalitása lehet. És ebből a korlátozottságból, a totális korlátozottságból felébredve nem támaszthatjuk fel az ősi mítoszt az igazságról és a hitről, nem eredeztethetjük a világot Szófia könnyeiből, mint a gnosztikusok, hanem felszabadulva minden erkölcsi kényszer alól, mintegy áttörve az erkölcs hymenét, a tudat és hatalom bensőségét és a tisztaság kísértetét, a transzcendentális egységes jelentés-hatalmi rendszer pólusainak tekintve a Mászág gyakorlati elsajátítására összpontosítjuk figyelmünket. Ez a gyakorlati elsajátítás meghaladja a korlátozottság totalitását, mely a Mászágot e két póluson egyformán azonossággá, önadottsággá misztifikálja, és azt megfogalmazni csak e két pólus külsődleges egymásvonatkoztatásában képes. A tudat önadottságának feladására nem azért van szükség, hogy a hatalmi önadottság jelentés-affirmációjának az ember nyugodt lelkiismerettel alávehesse magát, s a hatalmi önadottsággal való szembefordulásra sem azért, hogy az értékuniverzum akozmikus mennyországnak az eljövetelel ámítsuk magunkat. A Mászág gyakorlati elsajátítására összpontosítjuk figyelmünket, de ezt egyelőre csak kérdés formájában tudjuk megfogalmazni: mi marad, pontosabban, mi támad a tudat és hatalom helyén, ha jelentés önadottságuk megszűnik.

Eddigi tapasztalataink alapján felvethető a kérdés: vajon mi történik majd akkor, ha az önmagát transzcendáló tudat önadottságának hiánya immár nem ismét csak tudatként, s az önmagát transzcendáló hatalom önadottságának hiánya nem ismét csak hatalomként válik manifesztté? Ha túl jön és rosszon, épp itt, e tájakon, megtanulunk kérdezni arra, amire felelni még nem tudunk?

Elhangzott a nagyváradi Ady Endre Irodalmi-Művelődési Kőr 1977. március 4-i találkozásán.

